

Ebu Hanife ve Ali Oğulları

Mehmet ATALAN*

Abstract

Abu Hanifa and the Sons of Ali. Abu Hanifa was the first of the four great imams of the Ahl as-Sunnah.. He was born in Kufa in 80/698. Zayd's movement, in fact, was unable to captivate the hearts of the activist groups because he did not claim to be the Mahdi-an idea which had become so dear to the Supporters. Abu' Hanifa was asked about Zayd's going out, so he said: "His going out was similar to the going out of the Apostle of Allah, may Allah bless him and his family, at the Battle of Badr. "He added: "If I had known that the people would not abandon him as they had abandon his father, I would have fought along side him. However, I helped him with Money, Ibrahim ibn 'Abdullah ibn Hasan ibn 'Ali was recruiting men in order to help his brother Muhammad, who had proclaimed himself the Khalifa in al-Madinat al-Munawwara. When he came to Kufa, it was rumored that Abu Hanifa was helping him. Mansur heard this and had the Imam taken from Kufa to Baghdad.

Key Words: Abu Hanifa, Zayd b. Ali, Ja'far al-Sadiq, Abdullah b. Hasan, Ibrahim b. Abdullah and Muhammad b. Abdullah.

Giriş

Asıl adı en-Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh olan Ebû Hanife, 80/699 yılında Kûfe'de doğmuştur.¹ O, Kûfe ve Bağdat'ta yetişmiş ve 150/767'de vefat etmiştir. Gençliğinde Ebû Amr eş-Şa'bi(104/722)'nin de teşvikiyle ilimle uğraşmıştır.² Ehl-i Sünnet itikadî görüşlerinin teşekkülünde

* Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd (236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut trz., VI/368-369; Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm (385/955), *el-Fihrist*, Beyrut 1994, 251; Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî (463/1071), *Târihu Bağdât*, Daru'l-Kütübî'l-Arabî, I-XIV, Beyrut, trz., XIII/330; Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed Muhammed b. Ebî Bekir İbn Halikân (681/1282), *Vefâyatü'l-A'yan ve Enbâ'z-Zeman*, thk., İhsan Abbas, I-VI, Beyrut trz., V/405-415; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (748/1347), *Siyeru A'lamü'n-Nubelâ*, I-XXV, Beyrut 1981-1988, VI/391.

2 el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî (568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanife*, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1981, 83.

önemli rol oynayan Ebû Hanife, İslam Toplumunun çoğunluğunun mensup olduğu Hanefi mezhebinin de kurucusudur. Ataları aslen Kâbillidir. Dedesi Zûtâ, Kûfe'ye savaş esiri olarak gelmiş, İslam'ı kabul etmiş ve Benu Teymullah'ın dostça himayesi altında oraya yerleşmiştir.³

Ebû Hanife, Ashabu'r-Re'y adıyla bilinen bir ekolün temellerini atmıştır. O, önce kıraat, hadis, nahiv, şiir, edebiyat, felsefe ve o dönemde revaçta olan diğer ilim dallarıyla meşgul olmuştur.⁴ Daha sonra kelim ve cedel ilmi konusunda uzmanlaşmıştır.⁵ Ebû Hanife'nin bizzat kendisinin kaleme aldığı herhangi bir eserinin olmadığı söylenir.⁶

Ebû Hanife'nin birçok farklı bölge ve ırka mensubiyetinin rivayet edilmesi, babası Sabit'in bütün bu anılan yerlerde bir müddet oturduktan sonra, Kûfe'ye gelip yerleşmiş olmasıyla izah edilebileceği gibi; diğer büyük ve önemli şahsiyetlerde görüldüğü üzere, farklı ırk ve bölge mensuplarının ona sahip çıkmak istemesiyle de açıklanabilir.⁷

Ebû Hanife, İslam'ı kabulde ilk sahabeler arasında yer alan, İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan, daha çocukken babası Ebû Tâlib'in evinden ayrılarak, Hz. Peygamber'in evine taşınan⁸ ve böylece Hz. Peygamber tarafından hem eğitim hem de genel ahlak ve kültür açısından mükemmel bir şekilde yetiştirilen⁹ Ali b. Ebî Tâlib'i, itikadî problemlere çözüm getiren ilk âlim olarak görmüş ve onun bu metoddan önemli ölçüde faydalanmıştır.¹⁰ Araştırmamızda, klasik mezhep anlayışına bağlı kalmaksızın ilk dönem kaynaklarından hareketle,

3 Hafızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihab el-Harizmî el-Bezzâzî el-Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanife* (Mekkî'nin Menakıbı ile birlikte), Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1981, I/65, 66. Ebû Hanife, esas itibarıyla Sünnî akidenin önemli tezahürlerinin açıkça ifadesinden mesul şümulü bir hareketin merkezinde idi. Bkz., Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev., E. Ruhi Fığlalı, Ankara 1981, 177.

4 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 251; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî (346/957), *Murucu'z-Zehab ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, Beyrut 1997, III/316; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 145-147, 162. Ebû Hanife, İslâm'ın teşekkül devrinin büyük mütefekkirlerinden biri idi. Bkz., Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 177.

5 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 162; ez-Zehabî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, IV/302.

6 Geniş Bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV. Yay., Ankara 2000, 7-19. Krş., Temel Yeşilyurt, "Fıkhu'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", *İslâmî Araştırmalar*; C. 15 S: 1-2 (2002), 175-184, 176.

7 el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/324-325. Ayrıca bkz., Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Can Kitapevi, Ankara 1959, 15; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Selçuk Yay., VI. Baskı, İstanbul 1993, 60.

8 Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm (218/834), *es-Sîretu İbni Hişâm*, Çev. Hasan Ege, Kahraman yay., I-IV, İstanbul 1994, I/326-328.

9 Abdülhamîd Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyin İbn Ebî'l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belağâ*, I-VI, Beyrut 1954, I/484-485.

10 en-Numan b. Sabit Ebû Hanife (150/767), *el-Alim ve'l-Müteallim*, nşr., M. Zahid Kevseri, Çev., Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri İçinde, İstanbul 1981, *Risale*, 69.

Ebû Hanife'nin Ali evladına dönük siyasi desteği ile onlarla olan hocalık-talebelik ilişkileri inceleme konusu yapılacaktır.

I. Ebu Hanife'nin Ali Oğullarıyla Siyasi ilişkileri

Ebû Hanife, ömrünün 52 yılını Emevî idaresinde (Halife Abdülmelik b. Mervan ile II. Mervan dönemleri arası) geçirmiş, bu süre içinde Ali oğullarına yakınlık duyduğu için, Emevilerin Ali oğullarına uyguladığı baskı ve şiddete o da maruz kalmıştır. II. Mervan'ın Kûfe kadılığı veya beytüleminlik teklifini kabul etmeyince hapse atılmıştır.¹¹

Ebû Hanife, Abdülmelik b. Mervan'dan itibaren Emevî halifeleri ile Abbasilerin ilk iki halifesinin yönetimlerine şahit olmuştur. Bu dönemlerde onun siyasi tavrını belirleyen etkenlerden birisi, bu idarelerin totaliter uygulamaları ve özellikle Ali oğullarına karşı tutumlarıdır. O, siyasi idarenin resmi görevlendirme taleplerini sürekli reddetmekle ve bu yönetimlere karşı ayaklanan Ali oğullarına ilmî, maddi ve lojistik destek vermekle siyasi eğilimini açıkça beyan etmiştir.¹²

Ebû Hanife ve Ali oğulları ilişkisi araştırılırken, ilk planda Ebû Hanife'nin Emevî ve daha sonra da Abbâsî siyasetlerini eleştirmesi¹³ ve onların yaptığı zulüm ve kötülöklere karşı Ali oğullarına destek vermesi göze çarpmaktadır. Bu durum Ebû Hanife'yi, Emevileri açıktan tenkit etmeye ve onlara karşı Ali oğulları ayaklanmalarına destek vermeye sevk etmiştir. Bundan dolayı onun Hz. Ali ve evladına gösterdiği sevgi ve bağlılığın temelinde, bu yönetimlerin haksız uygulamalarının önemli payı vardır.

Ebû Hanife, gasıp ve zorba yöneticilere karşı isyan ederek ayaklanmalara destek verilmesi gerektiği konusunda fetvalar vermiştir. Bu çerçevede önce Emevilere karşı Zeyd b. Ali'yi desteklemiştir¹⁴ daha sonra Abbasilere karşı Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ile kardeşi İbrahim b. Abdillâh'ın isyanına destek vermiştir.¹⁵ Bunun yanında Zeyd b. Ali(122/

11 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI/368-369; Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (356/967), *Mekâtîl-ü't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1987, 146; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 239.

12 Bkz., Ahmet Yaman, "Ebû Hanife ve Reel Siyaset", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi*, Kur'an Araştırmalar Vakfı, I-II, Bursa 2003, II/31.

13 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 128; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sâid el-Endelûsî İbn Hazm (456/1064), *el-Fasî fi'l-Müel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, I-V, Beyrut 1975, V/20-23. Ayrıca bkz., Halim Sâbit Şıbay, "Ebû Hanife", *MELA*, IV (1997), 24.

14 Ebû Ömer Yusuuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Endülîsî İbn Abdilber (463/1071), *el-İntika fi Fedâil's-Selaseti'l-Eimme*, Kahire 1350, 59; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/385; Hacı Şerif Ahmet Reşit Paşa, "Ebû Hanife'nin Siyaset Anlayışı," *Sadeleşiren, Mevlüt Uyanık, İslami Araştırmalar dergisi*, C: I, S:1-2 (2002), 259-272, 271.

15 İbn Abdilber, *el-İntika*, 59; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/385.

739), Muhammed Bakır(114/732), Ca'fer es-Sâdik(148/765) ve Abdullah b. Hasan(145/762) gibi bu aileden önemli şahsiyetlerle görüşüp, akaid kontularında karşılıklı bilgi alış-verişinde bulunmuştur.¹⁶

Ebû Hanife, Emevilere karşı çıkan Zeyd b. Ali'nin başarılı olamayacağına bildiği halde onu desteklemiştir. Bundan dolayı Emeviler tarafından takibata maruz kalmıştır. Zeyd b. Ali ile teması olanlar takip edilerek, İbn Ebî Leyla, İbn Şübrüme ve Davud b. Hâlid gibi fakihler toplatılmış ve her birine Emevî idaresine bağlı olup olmadıklarını anlamak için ayrı ayrı görev teklifi yapılmıştır. Bu arada Ebû Hanife'ye de baş kadılık teklif edilmiş, fakat o bu teklifi reddetmiştir. Bu teklifin reddedilmesinden sonra Küfe valisi İbn Hübeyra(132/750) tarafından hapsedilmiş, bu esnada şiddetli işkencelere maruz kalmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Mekke'ye sığınmış ve Abbasiler iktidara gelinceye kadar burada kalmıştır.¹⁷

Zeyd b. Ali, Küfe'de Hişam b. Abdilmelik'e karşı isyan bayrağını açtığı zaman, Ebû Hanife şöyle demiştir: "Zeyd'in bu çıkışı, Resûlulah'ın Bedir günündeki çıkışına benziyor."¹⁸ Kendisine Zeyd b. Ali ile birlikte niçin savaşa katılmadığı sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: "Beni ondan alıkoyan, halkın yanındaki emanetleridir."¹⁹ Ebû Hanife, Zeyd b. Ali'ye para göndermiş ve insanları ona yardım etmeye çağırmıştır.²⁰ Küfe'de Zeyd b. Ali'ye çokça insan biat etmiştir.²¹ Ebû Hanife'nin kendisine destek vermesini Zeyd b. Ali de çok istemiştir. Ebû Hanife, fukahadan kimlerin desteklediğini sormuş, o da, Seleme b. Küheyl, Yezid b.

16 el-Mekkâ, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 38, 41; Muhyiddin Ebî Muhammed Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, thk., Abdulfettah Muhammed el-Hilv, I-IV, Riyad 1978, II/454.

17 Bu hususta bkz., Ebû Bekir b. Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs el-Hanefî (370/980), *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut trz., I/99; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XII/326; el-Mekkâ, *Menâkıbu Ebî Hanife*, II/3-24; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, II/454, 505.

18 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, I-XI, Beyrut 1967, VI/183; el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zehab ve Meâdinu'l-Cevher*, III/316; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 146; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 239, 342-343.

19 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI/368.

20 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/250-251; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889), *el-Ma'ârif*, nşr., Servet Ukkâse, Kahire 1981, 216; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 146; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 239; Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim İbnu'l-Esîr(630/1223), *el-Kâmil fi't-Târîhi*, nşr., Ebû'l-Fidâ Abdullah Kâdi-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-X, Beyrut 1987, IV/452 vd; İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Amr İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1974, IX/329; İbnu'l-İmâd'a göre de, Ebû Hanife, Zeyd b. Ali'ye 30.000 dirhem para göndermiştir. Abdülhayy Ebû'l-Fellâh İbnu'l-İmâd (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Beyrut 1979, I/159.

21 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, I/171; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 132. Ayrıca bkz., Ali Sâmi en-Neşşâr, *İslâm'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, Çev., Osmân Tunç, I-II, İnsan Yay, İstanbul 1999, II/158-159.

Ebî Ziyad, Hâşim el-Berîd ve diğerlerinin desteklediğini söylemiştir.²² Ebû Hanife'nin, Zeyd b. Ali'ye destek vermesi, onun hareketini meşru kabul ettiğini göstermektedir. Bu ayaklanma 122/740'da Zeyd'in öldürülmesiyle sona ermişti.²³ Daha sonra oğlu Yahya(125/743) Horasan'da ayaklanmış ve o da öldürülmüştür. Üst üste gelen bu olaylar Ebû Hanife gibilerin Emevî hilafetini açıktan tenkit etmelerine sebep olmuştur.²⁴

Ebû Hanife'ye göre, zalim yöneticilerin hilafeti geçersiz olup yıkılması gerekir. Böyle yöneticilere karşı isyan etmek halkın görevidir. Ancak bunun yerine adil bir yönetimin getirilmesi şarttır. Bu çerçevede kendisi Emevî yönetimine karşı siyasi muhalefet safında yer almış, bundan dolayı takip edilmiş, hapse atılmış, sürgün hayatı yaşamış; Emevîlerin yıkılmasında rol almıştır.

Bütün bunlardan sonra Ebû Hanife, Ali oğullarının haklarını koruyacağını söyleyen Abbasilerin kuruluşundan memnun olduğu için Küfe'ye dönerek arkadaşlarıyla birlikte Ebû'l-Abbas es-Seffah'a biat etmişti. Abbas oğulları, Emevîleri Ali oğullarının desteğiyle ortadan kaldırmışlardı. Bunu yaparken de propaganda olarak Ehl-i Beyt'in intikamı üzerinde yoğunlaşmışlardı. Onların haklarını koruyacak olanların kendileri olduklarını söylemişlerdi. Daha sonra diğer fakihlere vekâleten bir konuşma yaparak Ebû'l-Abbas Seffah biatını teyit etmişti. Ancak, Ebû Hanife bu konuşmasında biatın şartı olarak, adaletten ve doğruluktan ayrılanların, yolsuzluk yapan veya zulmeden iktidarların meşruiyetini kaybedeceğini ileri sürmüştü. Abbasilerin yönetimi ellerine geçirmeleri ile Ali taraftarlarına karşı şüdüdürlen işkenceler bir süre durdurulmuş olduğundan, Ebû Hanife Abbasilerin aleyhinde bulunmamış, verdiği biate Sâdık kalmıştı.²⁵ Başlangıçta Ebû'l-Abbas Seffah hakkında olumlu tavırlar içinde olan Ebû Hanife, bu kanaatini değiştiren bir haksızlığa ve adaletsizliğe alet olmamak ilkesi gereği doğru bildiği hususta ısrarlı olmuştur.²⁶ Bunun için de Ebû Hanife, Abbasiler'in insanlara zulüm ve işkenceye başladığını görünce desteğini çekerek muhalefet safına geçmiştir.²⁷ Önemli olan, yönetici-

22 Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî(279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, III. Kısım, thk. Abdulazîz ed-Dûrî, Beyrut 1978, III/238-239; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/171; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 132.

23 Zeyd b. Ali'nin siyasi faaliyetleri, ayaklanması ve bu hususlarda onu destekleyenlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kasım er-Ressî*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 86-96.

24 Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 146; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 239.

25 el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XII/326; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, II/3-24; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudhiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, II/454, 505.

26 ez-Zehabî, *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanife ve Sahibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen, Daru'l-Kutubi'l-Arabî*, Kahire trz., 17.

27 el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/99-100; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, V/20-23; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/385.

ye itaat ve saygı yüzünden haksızlığa alet olunmamasıdır. Bu gerekçelerle yönetimle işbirliği yapmayı, bir mescit inşaatında kerpiçleri saymak gibi sembolik bir görevin bile yönetime meşruiyet sağlayacağını düşünerek reddeden Ebû Hanife hapiste kalmayı tercih eder.²⁸

Ebû Hanife, Halife Mansur'un kendisini çeşitli yollarla denediğini bildiği halde, fikir ve düşüncelerinden hiç taviz vermedi. Bir defasında Halife Mansur, yönetiminin meşruiyeti hakkında ne düşündüğünü Ebû Hanife'ye sorduğunda, "Dini hakkında doğruyu arayan kimse kızmaz. Kendi kendine bir düşünsen, bizi çağırmaktaki gerçek amacının, bütün ümmete, bizim senin politikalarına onay verdiğimizizi reklâm etmek olduğunu bilirsin. Hilafet, meşveret ve icma ile sabit olur. Oysa sen, saltanat yoluyla geldin. Vicdanında takva bilinci olan kimse bile seni onaylamaz,"²⁹ şeklinde cevap verir.

Ancak daha sonra Abbasilerin Ali oğullarına cephe alması,³⁰ bu ailedeñ Abdullah b. Hasan'ın iki oğlu Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin Medine'de, kardeşi İbrahim'in de Irak'ta ayaklanmasına sebep olmuştur. Ebû Hanife, Emevi ve Abbasilerin Ali oğullarına karşı tavırlarını eleştirmiş ve Zeyd b. Ali'yi desteklediği gibi, Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'yi ve kardeşi İbrahim'i de desteklemiştir.³¹ Abdullah b. Hasan ve çocukları Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve İbrahim hilafet iddiasında bulununca, Halife Mansur, Abdullah b. Hasan'ı ve ailesinden pek çok kişiyi hapse atmıştır. Ebû Hanife, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye(145/762) ve kardeşi İbrahim b. Abdillah(145/762-3)'ın Abbasi halifesi Mansur'a karşı ayaklanması için teşvik edici fetvalar vermiştir.³² Irak'ta Ebû Hanife, Nef-

28 Bu hususta bkz., Mevlüt Uyanık, "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanife'nin Siyasi Duruşu", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi*, Kur'an Araştırmalar Vakfı, I-II, Bursa 2003, 119-133, 132.

29 el-Mekkâ, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 43; el-Kerderî, *Menâkıbu'l-İmami'l-A'zam Ebû Hanife en-Numan*, II/16-17; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, IX/432. Ebû Hanife'nin din anlayışı hakkında bkz., Mehmet Zeki İşcan, "Taassuba Dayalı Din Anlayışı Karşısında Ebû Hanife Zihniyet", S: 20, VIII (2004).

30 Ali oğullarının başına gelen bu tür olaylar, onların "Mehdilik" ve "Takiyye" gibi birtakım düşüncelere yönelmelerine yol açmıştır. Bkz. Cemil Hakyemez, "Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlähiyat Fakültesi Dergisi*, C: III, S: V (2004/1), 133; Hakyemez, "Şif Takiyye İnancının Teşekkülü", *Gazi Üniversitesi Çorum İlähiyat Fakültesi Dergisi*, C: III, S: VI(2004), 132.

31 İbn Abdilber, *el-İntika*, 59; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/385; Kâdızade Şerif b. Kadı Abdurrahman el-Buhârî, *Menâkıbi'l-Eimmeti ve'l-Müçtehidin*, Muharrem Efendi Marbaası, İstanbul 1300, 5 vd.; Henry Laoust, *İslamda Ayrılıkçı Görüşler*, çev., E. Ruhi Fırlah, Sabri Hizmetli, Pınar Yay, İstanbul 1999, 99.

32 et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VI/190; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 365 vd. Krş., Ebû Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî (548/1153), *İslam Mezhepleri*, Çev., Mustafa Öz., Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, 160.

su'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim b. Abdillâh'ın hareketini açıkça desteklediği, Müslümanların ona yardım etmesi gerektiği şeklinde fetva verdiği³³ rivayet edilmektedir. Bu durum, Abdullâh b. Hasan'ın iki oğlundan Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin 145/762'te Medine'de, İbrahim'in de Irak'ta Abbasi hilafetine karşı ayaklanmaları³⁴ üzerine, öldürülerek isyanların bastırılması ve 140/758 yılından beri hapiste olan babaları Abdullâh'ın da aynı yıl hapiste ölmesine kadar sürmüştür. Ebû Hanife, Abbasi hilafetine karşı olan tavrını bu olaylardan sonra açıkça ortaya koymaya başlamıştır.³⁵ Hatta İbrahim b. Abdillâh'a harp stratejisini anlatmak için bir mektup da yazmıştır.³⁶ Ancak bu mektup Mansur'un eline geçmiş ve kendisinin hapsedilmesinin gerekçelerinden biri olmuştur.

Ebû Hanife, Halife Mansur'un bazı komutanlarına Muhammed b. Abdillâh ve İbrahim b. Abdillâh isyanlarını bastırmak üzere görev almaları telkininde bulunmuş ve onlarla savaşmaktan alıkoymuştur. Hatta Mansur'un komutanlarından Hasan b. Kahtaba, Ebû Hanife'nin yanına gitmiş ve "Benim vazifem seni öldürmek, tövbe ediyor musun, etmiyor musun?" demiştir. Ebû Hanife de; "Allah bilir ya, sen yaptığından pişman olacaksın. Eğer bir Müslüman ile kendi nefsini öldürmek arasında muhayyer kalırsan, Müslüman'ı değil, kendi nefsini öldürmeyi tercih et. Sen, bir daha böyle yapmayacağına dair Allah'a söz ver. Bu sözünde durursan o senin tövben olacaktır" demiştir. Hasan b. Kahtaba, Ebû Hanife'nin bu sözüne şu cevabı vermiştir: "Dediğini kabul ediyor ve Allah'a söz veriyorum ki bir daha bir Müslüman'ı öldürmeye yeltenmeyeceğim."³⁷ İbrahim b. Abdillâh b. Hasan, Halife Mansur'a karşı ayaklanınca Mansur, Hasan b. Kahtaba'ya, Ebû Hanife'ye gidip onu öldürmesini emretmiştir. Kumandan da Ebû Hanife'nin yanına gelince, o, kumandana daha önce verdiği sözü hatırlatarak şöyle demiştir: "Tövbenin vakti geldi. Sözünde durursan tövbe etmiş olacaksın. Aksi takdirde hem önce ki, hem de sonraki niyet ve fiilinden hesaba çekileceksin." Bunun üzerine kumandan, Ebû Hanife'yi öldürmek için hazırlanmış olduğu

33 Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (277/890), *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târih*, nşr., E. Ziya el-Ömerî, I-III, Bağdat 1974, II/788; et-Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VI/183; el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zehab ve Meâdinu'l-Cevher*, III/360; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 361; el-Mekkî, *Menâkibu Ebî Hanife*, 342 vd.

34 Muhammed ve İbrahim b. Abdillâh'ın ayaklanmaları ve bu ayaklanmalarda onları destekleyenlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 96-122.

35 et-Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/643; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 359, 361, 364; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm ve Tabâkatü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Beyrut 1997-1999, 43.

36 Bu mektup hakkında bilgi için bkz., Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 366-367.

37 el-Mekkî, *Menâkibu Ebî Hanife*, 22.

halde sözünde durmuş, Mansur'un yanına giderek şöyle demiştir: "Ben böyle bir işi yapamam. Eğer senin emrinle yaptığım işler Allah'a itaat sayılırsa benim için çok iyi bir şeydir. Eğer masiyet sayılırsa bu bana yeter." Bunun üzerine Mansur öfkelenmiş, kumandanın kardeşi Humeyd b. Kahtaba ileri atılarak "Biz bir yıldan beri onun akli muvazenesinden hoşlanmıyoruz, o saçmalıyor. Bu işi ben yapabilirim" demiştir. Soğukkanlılığını koruyan Mansur, bazı güvendiği kimselere; "Hasan b. Kahtaba'nın yanına fakihlerden kim gelip gidiyor?" diye sormuş. Onlar da; "Ebû Hanife gidip geliyor" demişlerdir.³⁸ Halife Mansur bundan sonra da Ebû Hanife'yi takibe alarak, onun İbrahim b. Abdillâh'a maddi ve manevi destekte bulunduğunu tespit etmiş ve bundan dolayı ona işkence etmiştir.³⁹ Bunun yanında Ebû Hanife'ye bu gibi isyanlara katılmanın dini hükümleri sorulduğunda, isyanlara katılma yönünde fetvalar vermiştir.

Rivayete göre İbrahim b. Abdillâh, Halife Mansur'a karşı ayaklandığı zaman İbrahim b. Süveyd, Ebû Hanife'ye şöyle sormuş: "Farz olan haccı yaptıktan sonra, İbrahim'le beraber ayaklanmak mı, yoksa Hacca gitmek mi daha faziletlidir?" Ebû Hanife, "bir gaza elli hacdan daha efdaldir" şeklinde cevap vermiştir.⁴⁰ Bir başka rivayette ise, bir kadın Ebû Hanife'ye gelerek, "Oğlum, İbrahim b. Abdillâh'ın yanına gitmek istiyor, bense buna mani oluyorum, ne dersin demiş," o da, "ona mani olma" demiştir.⁴¹ İbrahim b. Abdillâh'la birlikte yöneticiye karşı isyana katılması için oğluna tavsiyede bulunduğu için, oğlunun bu yolda öldüğünü söyleyen kadına Ebû Hanife, "keşke oğlunun yerinde ben olsaydım" demiştir.⁴² Görüldüğü üzere Ebû Hanife, emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker bağlamında zulme karşı silahlı direnişte bulunmak gerektiğini ve bunun peygamberimizin belirttiği üzere şahadetlerin en erdemlisi olduğunu söyleyerek Zeyd b. Ali, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim b. Abdillâh'ın silahlı muhalefetine yardım edilmesi gerektiğine dair fetvalar vermiştir.⁴³ Bu nedenle o, icraatını tasvip etmediği yönetimlere karşı aynı tavrın konulması gerektiğini, yakın çevresine de

38 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 22.

39 el-Buhârî, *Menâkıbi'l-Eimmeti ve'l-Müctehidin*, 5 vd. Ayrıca bkz., Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, III/325.

40 Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 364; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 343.

41 Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 378-379; el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 343.

42 el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I/100; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, XIII/385; Ebû'l-Kâsım Câ-rullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemâhşerî (539/1144), *Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil*, Dâru'l-Ma'rife, I-IV, Beyrut 1977, I/309; İmâmu Seyyid Muhsin el-Emîn el-Hüseynî el-Âmili, *A'yânu's-Şîa*, thk., Hasan Emîn, Dâru't-Taarruf, I-XI, Beyrut 1988, II/280.

43 el-Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târih*, II/788. Ayrıca bkz., Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, 86-96.

tavsiye etmiştir. Merkezi iktidarın politikalarına karşı muhalif tavrını, resmi görevlendirme tekliflerini kabul etmemekle de göstermiştir.

II. Ebu Hanife'nin Ali Oğullarıyla İlmî İlişkileri

Ebû Hanife'nin Zeyd b. Ali'ye verdiği fetva ve maddi desteğin yanında, Ali oğullarından Muhammed Bakır, Abdullah b. Hasan b. Hasan el-Mahd ve Ca'fer es-Sâdık'la da bazı ilmî sohbetleri olmuştur. Ancak onun, Tabiinden olan üstatları arasında kendisinden en çok istifade ettiği şahıs Hammad b. Ebî Süleyman (120/737)'dir. Hammad, Ebû Amr eş-Şa'bi(104/722) ve İbrahim en-Nehâi(95/714)'den ders almıştır. Bu ikisi de, Kâdî eş-Şüreyh(78/697), Alkame b. Kays(62/681), Mesruk b. Ecda'(63/682), Esved b. Yezid(95/714)'den ders almışlardır. Bu hocalar da ilmî, Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas'dan almışlardır. Bu silsilede görüldüğü üzere Ebû Hanife'nin temsilcisi olduğu Kûfe ekolünün ilmî, Abdullah b. Mes'ud ve Ali b. Ebî Tâlib'e kadar uzanmaktadır.⁴⁴ Ayrıca Ebû Hanife, Abdullah b. Abbas'ın kölesi İkrime ve Abdullah b. Ömer'in azaldı kölesi Nâfi vasıtasıyla adı geçen sahabelerin ilmîne varis olmuş, Mekke fakihî Atâ b. Ebî Rebah'tan da uzun süre ders almıştır. Onlar vasıtasıyla Mekke ve Medine ilmîni, özellikle Hz. Ömer ve Abdullah b. Abbas gibi fakih sahabelerin görüş ve fetvalarını öğrenme imkânı bulmuştur.⁴⁵ Çeşitli vesilelerle Zeyd b. Ali, Muhammed Bakır, Abdullah b. Hasan b. Hasan el-Mahd ve Ca'fer es-Sâdık gibi bir çok Ali evladının yanında Malik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne ile de görüşerek onlarla bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur.

Ebû Hanife, Havaric, Cehmiyye, Kaderiye, Mutezile, Müşebbihe ve Mürcie gibi itikadî mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemde yaşamış olup, itikadî konulardaki görüşleri ile Ehl-i Sünnet kelâmının oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁶ Onun düşünce dünyasında Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Ali, Muhammed Bakır, Ca'fer es-Sâdık gibi Ali oğullarının önemli bir yeri olmuştur.⁴⁷ Ebû Hanife, Ali oğullarıyla ilişkilerini bu şekilde sürdürürken, çağdaşı olan Ca'fer es-Sâdık'la ilişkileri daha ileri bir safhada olmuştur. Çünkü Ebû Hanife ve Ca'fer es-Sâdık'ın siyasi, fikhî ve kelâmî konularda karşılıklı diyalogları olmuş ve birbirlerini takdir eden ifadeler

44 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 148-150. Ayrıca bkz., Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yay., İstanbul 1989, 183; Şibay, "Ebû Hanife", 21, 22.

45 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 148-150. Ayrıca bkz., Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 67.

46 Bkz., Yeşilyurt, "Fikhu'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", 176.

47 Bkz., İlyas Çelebi, "Risaleleri ve İtikadî Görüşleri İle Ebû Hanife", *İslâmî Araştırmalar Ebû Hanife Özel Sayısı*, 15:1-2 (2002), 63-81, 63-64.

kullanmışlardır. İlk dönem kaynaklarına bakıldığında, Ebû Hanife'nin Ca'fer es-Sâdık'la karşılaşmasının, Halife Mansur döneminde olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸

Ebû Hanife ile Ca'fer es-Sâdık aynı asırda yaşamış⁴⁹ ve bazı kaynaklara göre Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdık ile aynı yaşta olmakla birlikte ondan ilim almış ve onu insanların en bilgini olarak kabul etmiştir.⁵⁰ Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdık hakkında, "insanların en bilgini, müçtehitlerin ihtilaflarını en çok bilen kimse olup ve bundan daha fakih bir kimse görmedim"⁵¹ derken, Ca'fer es-Sâdık da Ebû Hanife ile ilgili olarak: "Ebû Hanife halkının en fakihidir"⁵² demiştir.

Başka bir rivayette, Ca'fer es-Sâdık, Ebû Hanife'ye şu soruyu sormaktadır; Allah'ın kitabından bir nas ve Peygamberden de bir haber bulmadığın bir meselede ne yaparsın? Ebû Hanife de onu, benzerini bulduğum birisine kıyas ederim, dedi. Ca'fer Sâdık, ilk kıyası yapan şeytandır. Nitekim Şeytan, ben Adem'den daha hayırlıyım. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattı demiş ve ateşi çamurdan daha üstün bir unsur kabul etmiştir. Böylece bu davranışı, onun rezil, rüsvay edici azapta ebedi kalmasına sebep olmuştur. Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdık'a yaptığı kıyasın, tamamen Sünnet'e uygun olduğunu, Muhammed Bakır'ın da aynı suçlamada bulunduğunu ifade etmiştir. Örnek olarak da Muhammed Bakır'a verdiği cevapların aynısını vermiştir.⁵³

Ebû Muti el-Belhi'de, Ebû Hanife ile Ca'fer es-Sâdık arasındaki kıyasla ilgili başka bir tartışmayı nakletmektedir; "Bir gün Kûfe camiinde Ebû Hanife'nin yanında otuyordum. İçeriye Süfyân'u-Sevri, Mukatil b. Hayyan, Hammad b. Seleme, Ca'fer es-Sâdık ve diğer âlimler girdiler ve Ebû Hanife ile konuşarak şöyle dediler: "Bize ulaştığına göre sen dinde çok kıyas yapıyormuşsun. Bu yüzden senin hakkında korkuyoruz. Ebû Hanife onlarla Cuma sabahının zevaline kadar münazara ederek görüşünü arz etti ve şöyle dedi: "Ben önce Allah'ın kitabıyla, sonra sünnetle amel ederim. Daha sonra sahabenin üzerinde ittifak ettiği hükümleri,

48 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 148; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, II/257-258; ez-Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, I-IV, Haydarabad 1956, I/107.

49 Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, TDV., Yay., II. Baskı, Ankara 2001, 150.

50 Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Mısır 1932-1938, III/198-199; Mustafa Şek'a, *Elîmetu'l-Erba İmamı Azam Ebû Hanife*, Daru Kütübü's-Salâmet, Kahire trz., I/57.

51 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 173; ez-Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, I/157.

52 Zafer Ahmed el-Osmanî et-Tehânevî, *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis (Mukaddimetü'l-İlâi's-Süneniçinde)*, thk. A. Ebû'l-Gudde, Karaçi trz., 199.

53 el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 143. Ayrıca bkz., Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, III/264.

ihtilaf ettiği hükümlere takdim ederim. Ancak bundan sonra kıyas yaparım." Bunun üzerine hepsi kalkarak Ebû Hanife'ye sarıldılar ve sen 'sey-yidü'l-ulemasın' dediler."⁵⁴ Buna benzer bir konuşmanın Muhammed Bakır'la Ebû Hanife arasında cereyan ettiği, Muhammed Bakır'ın, "kıyasla din değiştirdiği" ithamına karşı Ebû Hanife'nin çeşitli sorular yönelterek bu ithamı reddettiği ve Muhammed Bakır'ı ikna ettiği belirtilir.⁵⁵ Görülüyor ki aralarında Ca'fer es-Sâdık'ın da bulunduğu bir ilim heyetinin Ebû Hanife'nin ders verdiği camiye giderek, onu sorguya çektiği ve yanından memnun olarak ayrılmış olduğu rivayet edilmektedir.

Halife el-Mansur, Ebû Hanife'ye, insanlar Ca'fer b. Muhammed'e hayranlık duymaktadır. Ona sormak üzere en zor meseleleri tespit et dedi. Ebû Hanife, kırk soruyu tespit ettikten sonra, Hire'de Mansur'un huzuruna gittiğini, ifade etti. Ca'fer es-Sâdık onun sağında oturuyordu. Halife oturmamı istedi ve Ca'fer'e dönüp beni gösterdi. İşte bu Ebû Hanife'dir, dedi. Ca'fer es-Sâdık da evet dedikten sonra, halife bana dönüp, Ey Ebû Hanife, sorularını Ca'fer es-Sâdık'a sor, dedi. Ben de hazırladığım soruları tek tek ona sordum ve netice de Ca'fer es-Sâdık, kırk meselenin hepsini de cevaplandırdı.⁵⁶ Bunun üzerine Ebû Hanife, onun bu bilgisinin karşısında, ben ondan daha fakihini görmedim demiştir.⁵⁷

Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanife aynı dönemde yaşamış, birbirinin akranı iki büyük âlimdir. Doğum tarihleri aynı olmakla beraber, Ca'fer es-Sâdık, Ebû Hanife'den iki yıl önce vefat etmiştir. Aynı zaman diliminde ve birbirine yakın muhitlerde yaşamış âlimlerin, özellikle ilmi alandaki diyaloglarının olması normal olup, ilmi ilişkileri kaçınılmaz olmuştur.⁵⁸ Ebû Hanife'nin Ca'fer es-Sâdık'tan ilim aldığını ve Ebû Hanife'nin talebeleri yoluyla, diğer mezhep imamlarının da Şia imamlarının ilmine varis oldukları iddia edilmiştir.⁵⁹ Fakat Şia'nın bu görüşünü İbn Teymiyye reddederek şöyle demiştir: "Bu en düşük ilim sahibinin bilebile-

54. Abdulvehhâb eş-Şârânî, *Kitâbu'l-Mizân*, Matbaatü't-Tekaddümi'l-İlimiyye, I-II, Mısır 1321, I/53.

55. el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 143. Buna benzer başka bir rivayette de Ca'fer es-Sâdık, Ebû Hanife'yi uyarmaktadır. Rivayet için bkz., Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî (463/1071), *Şerefu Ashabi'l-Hadis*, thk. M. Said Hatipoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1971, 76.

56. ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, II/257-258; ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffaz*, I/107.

57. el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 148.

58. el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 40; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VI/256. Ayrıca bkz., Abdülkadir Evgin, "Hanefî ve Ca'ferilerin Hadis Anlayışlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanife ve Düşünce Sistemi*, Kur'an Araştırmalar Vakfı, I-II, Bursa 2003, I/435-449, 439.

59. el-Mekki, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 38, 40-43.

ceği bir yalandır. Çünkü Ebû Hanife, Ata b. Ebî Rebah ve Hammad b. Süleyman gibi yaşça onlardan daha büyük kimselerden ilim almıştır.⁶⁰ Halife el-Mansur 136-158/754-775 tarihleri arasında halifelik yapmıştır. Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanife'nin tartışmaları, O'nun halifeliği döneminde geçtiğine göre hem Ebû Hanife hem de Ca'fer es-Sâdık en az 56 yaşındaydılar. Hatta daha fazla olmaları ihtimali de vardır. Çünkü Ebû Hanife'nin Ca'fer es-Sâdık'a Halife Mansur'un isteği üzerine hazırladığı kırk soruyu ne zaman sorduğu bilinmemektedir. Bu rakam, Halife Mansur'un halife oluşunun ilk yılı itibariyledir. Olgun yaşına gelmiş bir kişinin, hem de kendi yaşındaki bir kimseden ilim öğrenmesi veya o kimsenin talebesi olması biraz düşündürücüdür. Belki Ebû Hanife, Ca'fer es-Sâdık'ın ilminden istifade etmiş ve bazı konularda fikrini almış olabilir. Ama bu olayda anlatıldığı gibi, Ebû Hanife'nin onun öğrencisi olması imkânsız gözükmektedir. Zira bir talebenin hocasını imtihan etmesi en azından görgü kurallarına aykırıdır. Ebû Hanife'nin, Ca'fer es-Sâdık'ın talebesi oluşu konusu, yaygın Şîî propagandasından izler taşımaktadır.

Sonuç

Ali b. Ebî Tâlib'in soyuna büyük sevgi besleyen Ebû Hanife'nin görüşleri, dönemindeki halifelerin memnuniyetsizliğine sebep olmuş, hatta onu takip ettirmek üzere peşine adamlarını takmışlardır. Ebû Hanife'nin yaşadığı dönemde hem Emeviler hem de Abbasilerin, Ali soyuna yaptıkları kötülükler, onun üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu sebeple Ebû Hanife, Zeyd b. Ali ve oğlu Yahya b. Zeyd'in Emevi yönetiminin; Muhammed b. Abdillâh en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in Abbasi yönetiminin yaptıkları zulümlere karşı ayaklanmalarını maddi ve manevi açıdan desteklemiştir. Ebû Hanife, Zeyd b. Ali, Muhammed Bakır, Abdullâh b. Hasan ve Ca'fer es-Sâdık gibi âlimlerle görüşerek bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Ebû Hanife ve Ca'fer es-Sâdık arasındaki ilişkiyi hoca, talebe ilişkisi değil de, çağdaş iki âlim ilişkisi olarak kabul etmek gerekmektedir. Şu da bir gerçektir ki, Ca'fer es-Sâdık, Ebû Hanife'ye "İrak Fakihî" unvanıyla hitap etmiş ve ona karşı bir âlim muamelesinde bulunmuştur. Hiç bir zaman bir talebe muamelesi yapmamıştır. Ebû Hanife'nin Ali ve soyuna gösterdiği sevgi ve bağlılığın temelinde, haksız idareye ve zulme tepki vardır, diyebiliriz.

60 Ebû'l-Abbas Takiyuddin Ahmed b. Teymiyye(728/1327), *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebevîyye fi Nakdi Kelâmi's-Şifâti ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, I-IX, Riyad 1986, VIII/531-532.